

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 № 975) www.economy.nauka.com.ua | № 12, 2019 | 27.12.2019 р.

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.12.65](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.12.65)

УДК 339.54: 338.436 (477)

О. В. Тур,

*канд. ек. наук, доцент кафедри економіки праці та менеджменту
Національний університет харчових технологій, м. Київ
ORCID: 0000-0001-7158-0100*

М. П. Побережна,

*канд. ек. наук, доцент кафедри економіки праці та менеджменту
Національний університет харчових технологій, м. Київ
ORCID: 0000-0003-1433-6341*

ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ НА ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНУ ПОЛІТИКУ УКРАЇНИ

Olesia Tur

*PhD, associate professor, associate professor of labor economics and management
National University of Food Technology, Kyiv
Mariia Poberezhna*

*PhD, associate professor, associate professor of labor economics and management
National University of Food Technology, Kyiv*

THE IMPACT OF THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS ON THE EXPORT AND IMPORT POLICY OF UKRAINE

Досліджено поетапність формування взаємовідносин між Україною та Європейським Союзом у період з 1991 по 2018 років. Проаналізовано вплив євроінтеграційного процесу цього періоду на вітчизняні підприємства АПК та загалом на економіку України, особливо після запровадження з 2016 року режиму вільної торгівлі з країнами ЄС, що дозволило Україні диверсифікувати географію та номенклатуру товарів й послуг національного експорту у довгостроковій перспективі. Висвітлено процес радикальної переорієнтації відносин між Україною, Російською Федерацією і країнами ЄС. Виявлено вплив значної відмінності між Україною та країнами ЄС (існує великий розрив у рівнях економічного розвитку України і європейських країн, зокрема, це спостерігається і у сфері сільського господарства) на експортно-імпортну діяльність. Визначено можливості розвитку для експортної діяльності підприємств АПК України в умовах євроінтеграційних процесів.

The stages of formation of relations between Ukraine and the European Union in the period from 1991 to 2018 are investigated. The impact of the European integration process of this period on domestic agricultural enterprises and the Ukrainian economy as a whole is analyzed, especially after the introduction of the free trade regime with the EU countries, which became fully operational from January 1, 2017, which allowed Ukraine to diversify its geography and

nomenclature goods and services of national export in the long run. It is revealed that agro-industrial enterprises make a significant contribution not only to the development of the domestic economy, but the agro-industrial sector of Ukraine is a zone of interest for most European countries, especially in the context of the global agrarian crisis. Also, the process of radical reorientation of relations between Ukraine, the Russian Federation and the EU countries is highlighted, as since 2014 relations with the main trading partner - the Russian Federation have become aggravated, Ukraine's loss of its markets, which has become the most powerful factor in the transformation of Ukrainian-Russian trade. enterprises not only to search for markets alternative to Russian, but also sources of supply of a number of goods, which in general led to the liberalization of trade between Ukraine and the EU. It was found that the free trade area carries both economic growth opportunities and threats to the country, its industries and enterprises, as there is a large gap in the levels of economic development of Ukraine and European countries. This is especially true in the agricultural sector, since its budget support in the EU is 45% of the gross value of the sector and in Ukraine it is only 6%. It also revealed a limitation of quotas for access of domestic agricultural and food products to international markets, which negatively affects their export potential. Possibilities of development for export activity of domestic agricultural enterprises under the conditions of European integration are determined, as Ukraine has favorable soil and climatic conditions, rich natural resources and human potential, centuries-old traditions of agriculture. All this makes it possible to obtain crops at volumes sufficient to meet domestic needs and to generate export potential.

Ключові слова: Євросоюз; євроінтеграція; торгівельна політика; зона вільної торгівлі; експорт; імпорт; агропромисловий комплекс.

Keywords: the European Union; European integration; trade policy; free trade area; export; import; agro-industrial complex.

Постановка проблеми. Україна обрала напрям європейської інтеграції, що було підкріплено підписанням Угоди про асоціацію, забезпечивши собі тим самим якісно новий формат відносин з іншими країнами Європи, членами ЄС, та визначивши європейську інтеграцію як один з ключових векторів зовнішньої економіки. Більш тісна співпраця з країнами ЄС сприяла зростанню показників відкритості ринків, висунула нові вимоги до національних виробників щодо якості їх товарів і послуг, особливо до тих виробників, які належать до агропромислового комплексу (АПК).

Для України АПК є одним із найбільших і найважливіших секторів економіки, який складається з продовольчого і непродовольчого комплексів. І саме тут формується основна частина продовольчих ресурсів та майже три чверті роздрібно-товарообігу, тому експортний потенціал даної галузі є досить потужним. Крім того, що агропромислові підприємства роблять значний внесок у розвиток вітчизняної економіки, агропромисловий сектор України виступає також зоною зацікавленості для більшості країн Європи, особливо в умовах світової аграрної кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблематики взаємовідносин Україна – ЄС в аспекті питань розвитку підприємств, що входять до продовольчого і агропромислового комплексу, в цілому в умовах глобалізаційних процесів та пов'язаний з цим аналіз євроінтеграційних проблем України в загальному зробили такі вчені як: Балежентіс А. [1], Гонза І.В. [2], Дугієнко Н.О. [3], М'яло М. [5], Патица Н. І. [7], Саблук П.Т. [9], Сенишин О.С. [10], Стадник В. В. [11], Ханхорст Е. [13] Чекавська Л.А. [14], Щербина С.В. [15] та інші. Результати проаналізованих досліджень науковців підтверджують доцільність продовження вивчення впливу євроінтеграційних процесів на експортно-імпорتنу політику України не тільки з метою захисту власного виробника, а й для надання можливості прогнозування на майбутнє загального розвитку країни по багатьом аспектах (економічного, політичного, екологічного, продовольчої безпеки та ін.).

Метою статті є дослідження впливу євроінтеграції на експортно-імпорتنу політику України та експортний потенціал підприємств АПК.

Вклад основного матеріалу. Факти історії свідчать, що відносини між Україною та Європейським Союзом були започатковані ще в грудні 1991 р., коли Міністр закордонних справ Нідерландів як голова Ради

ЄС (головуючою країною Ради ЄС у той час були Нідерланди) у своєму листі від імені Євросоюзу офіційно визнав незалежність України. Спочатку двосторонні відносини України й Європейського Союзу ґрунтувалися на положеннях Угоди про партнерство та співробітництво, вона була підписана в 1994 р. і набрала чинності в 1998 р. [4]. Зусиллями політиків і державних діячів у 2007 р. відбулися переговори щодо нового базового договору між Україною та ЄС на заміну чинної на той час Угоди про партнерство та співробітництво, від так у 2008 році сторони узгодили назву майбутньої угоди – Угода про асоціацію. Слід зазначити, що цей переговорний процес між Україною та ЄС розпочався у травні 2008 р. після набуття Україною членства у Світовій організації торгівлі (СОТ). У 2011 р. в Брюсселі відбувся завершальний двадцять перший раунд переговорів, у ході якого були узгоджені всі положення тексту Угоди про асоціацію, остаточно всі умови було прописано у 2012 році [1].

2014 рік ознаменувався підписанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Важливі положення Угоди зафіксовано у статтях про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі (ПВЗВТ). Хоча Угода набула чинності в повному обсязі лише з 1 вересня 2017 р., деякі її частини вступили в дію вже з 1 листопада 2014 року, а щодо положення Угоди про ПВЗВТ, то – з 1 січня 2016 року [1; 12].

Запровадження режиму вільної торгівлі з країнами ЄС, без сумніву, дозволило Україні диверсифікувати географію та номенклатуру товарів й послуг національного експорту у довгостроковій перспективі. З цього моменту відбувається процес радикальної переорієнтації відносин між Україною і країнами ЄС, про що свідчать дані таблиці 1.

Таблиця 1.
Зовнішня торгівля товарами та послугами України з країнами світу, в тому числі з ЄС
(в млн. дол. США) за 2013–2018 р.

Показники	Роки					
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ЗТО всього	160728,8	124857,4	89 780,4	89 433,4	107 660,1	120 062,9
у т.ч. з ЄС	51560,0	44590,7	33 415,4	35 252,9	43 487,8	49 317,1
Питома вага ЄС	32,1%	35,7%	37,2%	39,4%	40,4%	41,1%
Експорт всього	76126,5	64106,8	46 804,4	44 885,4	52 579,5	57 118,4
у т.ч. до ЄС	20361,2	20383,1	15 339,5	15 781,8	20 157,6	23 032,0
Питома вага ЄС	26,7%	31,8%	32,8%	35,2%	38,3%	40,3%
Імпорт всього	84602,3	60750,6	42 976,0	44 548,0	55 080,6	62 944,5
у т.ч. з ЄС	31 198,8	24 207,6	18 075,9	19 471,1	23 330,2	26 285,1
Питома вага ЄС	36,9%	39,8%	42,1%	43,7%	42,4%	41,8%
Сальдо всього	-8475,8	3356,2	3 828,3	337,3	-2 501,1	-5 826,1
у т.ч. з ЄС	-10 837,6	-3 824,6	-2 736,3	-3 689,3	-3 172,6	-3 253,1

Джерело: сформоване автором на основі даних Державного комітету статистики служби [6]

Нестабільність обсягів торгівлі, зокрема з державами-членами ЄС у період з 2013 по 2016 рр. пояснюється повільним виходом із кризи (2012-2013 рр.) деяких країн ЄС, що змушувало їх продовжувати політику бюджетної економії. Це знижувало можливості попиту, в тому числі й на українські товари, не зважаючи на те, що світові ціни на основні експортні товари України були і залишаються низькими. На зниження загального товарного обороту України великий вплив спричинило загострення міжнародних відносин з країною, основним торгівельним партнером, це – Російською Федерацією. Втрата Україною її ринків стала найпотужнішим чинником трансформації українсько-російської торгівлі з часів розпаду СРСР і спонукала українські підприємства не тільки до пошуку нових ринків збуту, альтернативних російському, а й джерел постачання цілого ряду товарів, що в цілому зумовило лібералізацію торгівлі України та ЄС. Необхідно зазначити, що негативний вплив на торгівельний оборот мало утворення непідконтрольних владі територій, у ході збройного конфлікту на території країни, що призвело до руйнування та зупинки виробничих потужностей, розриву логістичних зв'язків, а також до зростання кількості випадків вчинення економічної контрабанди. Але не дивлячись на загальну негативну тенденцію, у 2017 році спостерігалось зростання експорту продукції – 43,3 млрд. дол., що на 19% більше ніж за 2016 рік, в тому числі і продукції АПК (5,8 млрд. дол.). Цьому сприяло набуття у 2017 році чинності Угоди ПВЗВТ у повному обсязі, на основі чого відбулося скасування мит на українську експортну продукцію для ринків країн Євросоюзу, тим самим полегшивши доступ українських товарів на дані ринки, хоча і за певними квотами. З падінням курсу гривни вироблена в Україні продукція фактично здешевіла, а отже, стала більш конкурентною на зовнішніх ринках, аніж раніше. За результатами 2018 року загальний експорт продукції з України становив 47,3 млрд. дол., що на 9,2% більше порівняно з 2017 роком, 6,3 млрд. дол., відповідно, – продукція АПК. Це відбулося тому, що з жовтня 2017 року

та з січня 2018 року разом з основними квотами почали діяти 8 додаткових квот на безмитний експорт до ЄС на мед, крупи і борошно, оброблені томати, виноградний і яблучний сік, зернові (овес, пшениця, кукурудза і ячмінь). А якщо порівнювати з показниками 2014 року, то у 2018 році Україна стала експортувати до ЄС на 28% більше продукції аграрної та харчової промисловості. Це додаткові \$1,4 млрд. щорічно.

Загалом Європейський Союз є значним за обсягами ринком споживання сільськогосподарської та харчової продукції, оскільки налічує понад 508 млн. мешканців (більше, ніж населення США та Росії разом) і є одним із найбільших партнерів України у торгівлі щодо даних видів товарів. Відносячись до групи розвинених країн та відзначається платоспроможним попитом — показник середнього доходу споживача знаходиться тут на рівні 2250 євро на місяць (всередині ЄС він відрізняється залежно від країни) [3]. У 2018 році найбільше експортувалося зазначеної продукції до таких країн ЄС, як: Нідерланди - на \$1,2 млрд.; Іспанія - на \$1 млрд.; Італія - \$702 млн.; Німеччина - \$657 млн.; Польща - \$557 млн.

Якщо брати в загальному, то до основних товарних категорій українського експорту до ЄС у 2018 році належать: чорні метали (18,4% у експорті до ЄС); електричні машини і устаткування (11,8%); зернові культури (11,0%); руди, шлаки та зола (9,0%); насіння та плоди олійних рослин (5,8%); жири та олії тваринного або рослинного походження (5,7%); деревина і вироби з деревини (5,2%).

Взагалі, право експортувати свою продукцію на територію Європейського союзу мають 308 українських підприємств, з них 128 – підприємства-виробники продукції для споживання людиною, а саме: 22 – виробники молока та молочної продукції; 4 – виробники м'яса птиці; 1 – виробник продуктів із м'яса птиці; 24 – виробники риби; 4 – виробники яєць та ячної продукції; 66 – виробники меду; 1 – виробник харчового колагену; 1 – виробник кишкової сировини; 5 – виробники равликів та жаб'ячих лапок та, відповідно, 180 – підприємства-виробники нехарчової продукції [8].

Щодо імпорту, то він теж демонстрував спад після кризових 2012-13 років. Проте, починаючи з 2016 року, спостерігається нарощення імпорتنих закупок Україною всіх видів продукції, так і, зокрема, агропродовольчої. Що стосується обсягів імпорту товарів з ЄС, то у 2016 році у грошовому виразі вони збільшилися на 11,8% (або на 1 808,0 млн. дол. США) та склали в цілому 17 138,2 млн. дол. (питома вага імпорту товарів з країн ЄС за згаданий період збільшилася на 2,9 в. п. та склала 43,8% від загального обсягу імпорту товарів в Україну). У 2017 році імпорт продукції АПК з країн світу зріс на 10,5% порівняно з 2016 і досяг 4,3 млрд. дол. Обсяги імпорту товарів у 2018 році порівняно з 2017 роком у грошовому виразі збільшилися на 11,5% (або на 2 383,4 млн. дол. США) та становили 23 182,8 млн. дол. США (питома вага імпорту товарів з країн ЄС за згаданий період склала 40,6% від загального обсягу імпорту товарів в Україну). В той же час імпорт агропродовольчої продукції з країн світу за згаданий період зріс на 18,6% і становив 5,1 млрд. дол. США.

У імпорті за 2018 рік з ЄС до України домінують такі товарні категорії: котли, машини, апарати і механічні пристрої (13,9%); енергетичні матеріали; нафта та продукти її перегонки (13,7%); наземні транспортні засоби (9,6%); електричні машини і устаткування (8,2%); фармацевтична продукція (6,1%); полімерні матеріали, пластмаси (6,0%).

Як показали дослідження, номенклатура товарів і послуг, котрі імпортуються, істотно не змінювалася за останні 4 роки. Україна імпортувала не тільки продукти, які не вирощує, чи не виробляє, а й аналогічні вітчизняним. Таким чином відбувається міжнародний обмін товарами та послугами, що сприяє здоровій конкуренції, підвищенню якості продукції та позитивно впливає на економіку держави в цілому.

Основними торговельними партнерами України у 2016-2018 роках були країни: ЄС (Німеччина, Польща, Італія, Франція, Великобританія, Угорщина і Нідерланди); СНД (Російська Федерація, Білорусь); Азії (Китай, Туреччина та Індія); Африки (Єгипет, Туніс і Марокко).

Проте, зона вільної торгівлі несе як можливості економічного зростання, так і загрози для країни, її галузей і підприємств, оскільки існує великий розрив у рівнях економічного розвитку України і європейських країн. Особливо це спостерігається у сфері сільського господарства, оскільки обсяг бюджетної підтримки його в ЄС становить 45% сектора валової вартості продукції, а в Україні – всього 6%. Також спостерігається технологічна відсталість вітчизняних підприємств сільського господарства, про що свідчить високий ступінь фізичної та моральної зношеності основних фондів суб'єктів сільського господарювання, тенденція до виснаженості земель сільського призначення, низький рівень впровадження нової техніки (гнучких виробничих систем, промислових роботів, автоматичних ліній тощо) у дану сферу [14; 15]. Але разом із цим очікуються позитивні зміни в АПК України, оскільки, враховуючи, що третину імпорту з ЄС нині становить обладнання, устаткування та транспортні засоби, все це сприятиме поступовому оновленню основних фондів сільськогосподарських підприємств, впровадженню сучасних технологій із переробки сільськогосподарської сировини та, без сумніву, за певною підтримкою держави, сприятиме відродженню машинобудування і розвитку власних технологій.

Отже, Україна має значні можливості для розвитку аграрного сектора та перетворення його у високоефективну сферу економіки, оскільки існує великий експортний потенціал даного сектора з поступово зростаючою інвестиційною привабливістю. Це пояснюється сприятливими ґрунтово-кліматичними умовами, багатим

природно-ресурсним та людським потенціалом, багатовіковими традиціями ведення сільського господарства. Все це дає можливість отримувати врожаї сільськогосподарських культур в обсягах, достатніх для забезпечення внутрішніх потреб і формування експортного потенціалу.

Висновки з проведеного дослідження. Поглиблюючи євроінтеграцію, Україна отримала нові виклики і стимули для розвитку вітчизняних підприємств та економіки в цілому, особливо, підписавши Угоду про зону вільної торгівлі, яка стала дорожньою картою проведення суспільно важливих реформ, забезпечила незворотність європейської інтеграції України, підтвердила остаточний вибір на користь європейської моделі суспільного та економічного розвитку. Незважаючи на існування істотних загроз окремим галузям української економіки, в тому числі і для підприємств АПК, зважена економічна політика України та використання найкращого світового досвіду дають змогу компенсувати короткострокові витрати довгостроковими перевагами від вільної торгівлі, а саме: модернізувати виробництво, залучати іноземні інвестиції і новітні технології й тим самим підвищити конкурентоспроможність вітчизняних підприємств, забезпечити їм стійку динаміку розвитку, а також покращити рівень економічного зростання країни в цілому.

Література.

1. Балежентіс А. Асиметрії торговельної інтеграції України та ЄС / А. Балежентіс, О. Яценко // Міжнародна економічна політика. — 2018. — № 1. — С. 32-62.
2. Ганза І.В. Експортний потенціал вітчизняних підприємств АПК в дискурсі інтеграції до європейського ринку [Електронний ресурс] / І.В. Ганза // Глобальні та національні проблеми економіки / Миколаївський нац. ун-т. ім. В.О. Сухомлинського. — 2015. — Вип. 5. — Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/24.pdf>
3. Дугієнко Н.О. Конкурентоспроможність АПК України в умовах євроінтеграції [Електронний ресурс] / Н.О. Дугієнко // Глобальні та національні проблеми економіки / Миколаївський нац. ун-т. ім. В.О. Сухомлинського. — 2015. — Вип. 5. — Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/17.pdf>
4. Історія відносин Україна-ЄС [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu-relations>.
5. М'яло Н. Особливості експорту сільськогосподарської продукції України в умовах євроінтеграції/ Н. М'яло, С. Войтко // Галицький економічний вісник — Тернопіль : ТНТУ, 2014. — Том 47. — № 4. — С. 34-39.
6. Офіційний сайт Державного комітету статистики. [online] Доступно: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Патица Н. І. Напрями та перспективи інтеграції сільського господарства України у світовий аграрний ринок / Н. І. Патица // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. — 2019. — Вип. 23(2). — С. 53-60.
8. Право експорту до ЄС мають 308 українських підприємств [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітична газета «Агробізнес Сьогодні». — 2019. — Режим доступу до ресурсу: <http://agro-business.com.ua/agrobusiness/item/14880-pravo-eksportu-do-krain-yes-maiut-308-ukrainskykh-pidpriemstv.html>
9. Саблук П.Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи / П. Т. Саблук // Економіка АПК. — 2015. — № 2. — С. 10-17
10. Сенишин О.С. Сутність та структурно-функціональна характеристика продовольчого комплексу України [Електронний ресурс] / О.С. Сенишин // Глобальні та національні проблеми економіки / Миколаївський нац. ун-т. ім. В.О. Сухомлинського. — 2015. — Вип. 4. — Режим доступу: <http://global-national.in.ua/issue-4-2015http://global-national.in.ua/issue-4-2015>
11. Стадник В. В., Іжевський П. Г. Технологічні детермінанти парадигмальних змін структури апк: ретроспектива і перспектива для України . Агросвіт. — 2018. — № 1. — С. 11–17.
12. Угода про асоціацію між Україною та ЄС [Електронний ресурс] // Міністерство закордонних справ України. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-euassociation>.
13. Хаунхорст Е. Експорт української агропродовольчої продукції до Європейського Союзу в умовах глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі [Електронний ресурс] / Е. Хаунхорст, Лапа В. Інституті економічних досліджень та політичних консультацій. — 2014. — Режим доступу: http://www.apd-ukraine.de/images/APD_APR_062014_Manual_UCAB_APD.pdfhttp://manual_ucab_apd.pdf/
14. Чеканська Л.А. Європейські процеси України та їх вплив на інвестування в АПК [Електронний ресурс] / Л.А. Чеканська // Ефективна економіка / Дніпропетровський держ. аграр.-екон. ун-т. — 2014. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3459>
15. Щербина С.В. Розвиток зовнішньоторговельних перспектив агропромислового комплексу України в контексті євроінтеграції [Електронний ресурс] / Державне управління: теорія і практика. — 2012. — № 1. — Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Scherbina.pdf>.

References.

1. Balezentis A., Yatsenko O. (2018), "Asymmetry of Trade Integration of Ukraine and the EU", *International Economic Policy*, vol. 1, p.p. 32-62.
2. Hansa I.V. (2015), "Export potential of domestic agricultural enterprises in the discourse of integration into the European market", *Global and national problems of economy*, [Online], vol. 5, available at: <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/24.pdf> (Accessed 15 October 2019).
3. Dugienko N.O. (2015), "Competitiveness of AIC of Ukraine in the Conditions of European Integration", *Global and national problems of economy*, [Online], vol. 5, available at: <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/17.pdf>
4. History of EU-Ukraine relations (2019), "Ministry of Foreign Affairs of Ukraine", available at: <https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu-relations> (Accessed 19 October 2019).
5. Mialo N., Voitko S. (2014), "Peculiarities of export of agricultural products of Ukraine in the conditions of European integration", *Halytskyi Economic Bulletin – Ternopil*, vol. 47, № 4, p.p. 34-39.
6. Official site of the State Statistics Committee (2019), Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 October 2019).
7. Patika N.I. (2019), "Directions and prospects of integration of agriculture of Ukraine in the world agrarian market", *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, series: International Economic Relations and the World Economy, vol. 23 (2), p.p. 53-60.
8. 308 Ukrainian enterprises have the right to export to the EU (2019), "Agribusiness Today news and analytical newspaper", available at: <http://agro-business.com.ua/agrobusiness/item/14880-prav-eksportu-do-krain-yes-maiut-308-ukrainskykh-pidpriemstv.html> (Accessed 20 October 2019).
9. Sabluk P.T. (2015), "State and directions of development of agrarian reform" *Economics of AIC*, vol. 2, p.p. 10-17.
10. Senishin O.S. (2015), "The essence and structural and functional characteristics of the food complex of Ukraine", *Global and national problems of economy*, [Online], vol. 4, available at: <http://global-national.in.ua/issue-4-2015http://global-national.in.ua/issue-4-2015> (Accessed 14 November 2019).
11. Stadnik V.V., Izhevsky P.G. (2018), "Technological determinants of paradigm changes in the structure of pharmacies: a retrospective and perspective for Ukraine", *Agro-world*, vol. 1, p.p. 11-17.
12. EU-Ukraine Association Agreement (2018), "Ministry of Foreign Affairs of Ukraine", available at: <https://mfa.gov.ua/en/about-ukraine/european-integration/en-eu-association> (Accessed 28 October 2019).
13. Hunhorst, E., Lapa V. (2014), "Export of Ukrainian agri-food products to the European Union in the context of a deep and comprehensive free trade area", *Institute for Economic Research and Policy Consulting*, [Online], available at: http://www.apd-ukraine.de/images/APD_APR_062014_Manual_UCAB_APD.pdf http://manual_ucab_apd.pdf (Accessed 16 November 2019).
14. Chekanska LA (2014), "European Processes of Ukraine and their Impact on Investing in Agroindustrial Complex", *Efektivna Ekonomika*, [Online], vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3459> (Accessed 18 November 2019).
15. Shcherbina S.V. (2012), "Development of foreign trade prospects of the agro-industrial complex of Ukraine in the context of European integration", *Public administration: theory and practice*, [Online], vol. 1, available at: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Scherbina.pdf> (Accessed 22 November 2019).

Стаття надійшла до редакції 06.12.2019 р.